

Waarom en hoe filosoferen in de klas

Griet Galle

Prof. dr. Griet Galle is deeltijds redactiesecretaris van het Tijdschrift voor Filosofie en deeltijds docent aan het Hoger Instituut voor Wijsbegeerte (KU Leuven). Ze is coördinator van het deel filosofie binnen de Educatieve master maatschappijwetenschappen en doceert vakdidactiek filosofie en onderzoeksvaardigheden wijsbegeerte.

E-mailadres: griet.galle@kuleuven.be

1. Inleiding

De aandacht voor filosoferen op school groeit de laatste jaren, vooral vanuit de toenemende aandacht voor kritisch en creatief denken, perspectiefwisseling, burgerschapscompetenties, een open en tolerante houding, leren dialogeren en mondigheid. In enkele lagere scholen in Vlaanderen wordt regelmatig met alle kinderen gefilosofeerd, in andere scholen gebeurt dat sporadisch of enkel met de hoogbegaafde leerlingen, meestal met kinderen vanaf ca. 8 jaar, soms ook al met kleuters. In dit artikel lees je wat filosoferen in de klas is, hoe je ermee kan starten en waarom het een goed idee is om filosoferen op school in te voeren.

2. Wat is een filosofisch gesprek?

Bij een filosofisch (onderzoeks)gesprek voeren de kinderen in een kring onder begeleiding van een gespreksleider een dialogisch gesprek over een filosofische vraag. Een filosofische vraag is een fundamentele en open vraag naar een standpunt (niet naar feiten of voorkeuren) waarop meerdere antwoorden mogelijk zijn en er geen wetenschappelijk juist antwoord bestaat. Via filosofische vragen denken de kinderen op een kritische manier na over hun mens-zijn, de maatschappij en cultuur. Moet je altijd eerlijk zijn? Moet kunst altijd mooi zijn? Is wat een wetenschapper onder de microscoop ziet echt? Moeten we de vrijheid hebben om alles te zeggen wat we denken? Mag je dieren opeten?

De methode die bij het zoeken naar een antwoord gebruikt wordt, is het redelijke denken. De kinderen moeten hun standpunt onderbouwen met argumenten die helder, relevant en niet nodeloos ingewikkeld zijn en logisch samenhangen. Dat betekent dat sommige antwoorden beter zijn dan andere, maar niet dat er een objectief juist antwoord is. Leerlingen moeten vaak wennen aan het gegeven dat er geen definitief antwoord is op filosofische vragen.

Het filosofisch gesprek is een dialoog, geen debat, twistgesprek, onderwijsleergesprek of praatronde. De leerlingen gaan samen op zoek naar de waarheid, proberen eventueel een consensus te bereiken, maar niet hun gelijk te halen. De dialoog steunt op democratische procedures en waarden, zoals respect voor elkaar, tolerantie, een eerlijke verdeling van de gespreksbeurten, elkaar (ook leraar-leerling) als evenwaardige gesprekspartners zien, hulp aan kinderen die hun mening moeilijker kunnen verwoorden. De gespreksregels waaraan de kinderen zich zullen houden, worden soms tijdens een metagesprek voorafgaand aan de eerste gesprekken vastgelegd. De leerlingen leren om goed naar elkaar te luisteren, op het standpunt van een medeleerling te reageren, de mening van een ander juist te verwoorden. Ze worden uitgenodigd om te spreken, maar hebben ook het recht om te zwijgen. Alle onderwerpen kunnen besproken worden, er zijn dus geen taboethema's (Anthone en Mortier 2007; Poppelmonde & Wyffels, 2008).

3. De rol en de houding van de leraar als filosofisch gespreksleider

Als je als leraar een filosofisch gesprek leidt in de klas, wat is dan je rol en houding?

Je neemt een houding aan van niet-weten en schort je oordeel op. Je mag enkel vragen stellen en zelf geen mening of antwoorden geven. Je mag ook geen uitspraken van leerlingen goed- of afkeuren of moraliseren. Je mengt je dus niet in de inhoud, want die

moet van de groep komen. Je kan wel een mening formuleren in vraagvorm, zoals "Zou het niet kunnen dat ...?".

Je bent verantwoordelijk voor de kwaliteit en bewaakt de vorm van het gesprek. Je waakt erover dat de inhoud van het gesprek filosofisch is, dat de leerlingen zich aan de uitgangsvraag houden, geen belangrijke aspecten vergeten te overdenken, niet te lang blijven stilstaan bij individuele ervaringen en zich aan de gespreksregels houden.

Door vraagstelling zorg je ervoor dat de kinderen logisch en zelfstandig redeneren. Je vraagt naar omschrijvingen van een begrip, naar argumenten, bewijzen, verheldering, (tegen)voorbeelden, vergelijkingen, oorzaken en gevolgen, verbindt de antwoorden van verschillende leerlingen met elkaar, laat een leerling de standpunten samenvatten, een visie van een medeleerling parafraseren of aangeven waarom hij/zij het al dan niet eens is met deze visie. Je confronteert leerlingen met inconsequenties in hun redeneringen en met tegenvoorbeelden. Je bevraagt elk nieuw idee, zodat de leerlingen leren om hun eigen ideeën en die van anderen kritisch in vraag te stellen. Je moedigt de leerlingen aan om zelf filosofische vragen te stellen.

Je stimuleert de leerlingen om goed naar elkaar te luisteren en te reageren op wat andere leerlingen zeggen (en dus niet naast elkaar te praten).

Je respecteert het standpunt van de kinderen en hun morele autonomie en bent tolerant tegenover standpunten waarmee je het niet eens bent. Je kan een deel van de controle en verantwoordelijkheid voor de les uit handen geven en bij de groep leggen. Ook buiten de filosofische gesprekken ben je intellectueel eerlijk en benadruk je het zelfstandige denken en de morele verantwoordelijkheid door eigen kennis en gedragswijzen met argumenten te verantwoorden en niet terug te vallen op autoriteit (Anthone en Mortier 2007; Poppelmonde & Wyffels, 2008).

4. Stappen in een filosofersessie

Het filosofisch gesprek vormt het belangrijkste deel van een filosofersessie met kinderen, die gewoonlijk uit de volgende stappen bestaat:

1. De leraar geeft de kinderen een impuls om het denkproces op gang te brengen. De leraar of een leerling leest in de kring een gedicht, krantenartikel, prentenboek, gewoon verhaal, volks- of filosofisch verhaal voor of vertelt een gedachte-experiment, de klas bekijkt een filmpje of een kunstwerk of vertrekt van een bijzondere ervaring van een leerling. De leraar vertelt bijvoorbeeld het verhaal van een meisje dat onzichtbaar wordt als ze een magische ring draagt en dan gaat stelen. (Het verhaal is geïnspireerd op de ring van Gyges in Plato's werk *De staat*). Hij/zij kan bij de leerlingen peilen naar wat zij zouden doen als ze onzichtbaar zouden zijn. Zouden ze dingen doen die anders niet mogen?

2. De leerlingen bedenken filosofische vragen naar aanleiding van de impuls. Soms doen leerlingen dat in kleine groepjes (vb. in duo's of per vier). De groep kiest uit de verschillende mogelijke vragen een filosofische uitgangsvraag die hen boeit. Een mogelijke vraag over het gedachte-experiment met de ring is: mag je slechte dingen doen als niemand weet dat jij ze doet?

3. De klas houdt een filosofisch gesprek. Om zich goed voor te bereiden heeft de leraar nagedacht over mogelijke filosofische (deel)vragen die de leerlingen over het onderwerp van de impuls kunnen stellen. Of hij/zij heeft die vragen gevonden in bestaande lesvoorbereidingen voor filosofische gesprekken. Bijvoorbeeld: Wat denk je dat het juiste zou zijn om te doen als je onzichtbaar was en waarom? Moet je doen wat eerlijk is en waarom? Kan je gewoon doen wat je wil en waarom? De leraar overloopt deze vragen niet, maar houdt ze achter de hand voor het geval het gesprek stilvalt en gebruikt ze om zelf stimulerende vragen te stellen op basis van de inbreng van de leerlingen. De leerlingen krijgen eventueel de gelegenheid om hun ideeën en het verloop van het gesprek neer te schrijven.

4. Het gesprek wordt afgerond. De leerlingen vatten het gesprek samen, gaan bijvoorbeeld na of ze door het onderzoek van mening veranderd zijn en of ze verder gekomen zijn.

5. In een metagesprek wordt nagegaan of de leerlingen het gesprek boeiend vonden, wat er goed ging en wat er beter kon, ... (Poppelmonde & Wyffels, 2008).

Om al deze stappen te doorlopen, kan je het best een lesuur voorzien.

5. De waarde van filosoferen met kinderen

Het belangrijkste argument om met kinderen te filosoferen in de klas is dat het waardevol is, omdat het bijdraagt aan de ontplooiing van het kind als persoon en als lid van de samenleving. De leerlingen leren argumenten gebruiken waarvan de inhoud uit filosofische ideeën bestaat. Tijdens goede filosofieersessies worden ze gestimuleerd om een beter inzicht te krijgen in de vooronderstellingen van hun visies op het leven en op de samenleving. Deze visies vormen vaak de basis van hun levenskeuzes en handelingen (McCall & Weijers, 2017).¹ De leerlingen reflecteren kritisch over wat mens-zijn precies is. Wat is het verschil tussen mens en dier? Hoe is de relatie tussen ons verstand en onze emoties, zoals woede of verdriet? Wat is de invloed van onze opvoeding op het meisje- of jongen-zijn? Ze denken samen na over wetenschappelijke en technologische ontwikkelingen en maatschappelijke uitdagingen. Willen we een camera in de klas die de leraar waarschuwt als we niet opletten? Wat moet er veranderen in onze stad om die rechtvaardiger te maken? Zo verkennen ze begrippen (zoals vrijheid en gelijkheid) en onderscheidingen (zoals waar en onwaar, mooi en lelijk, goed en slecht) die essentieel zijn om zich op ethisch, sociaal en esthetisch vlak als mens te ontwikkelen, om over actuele problemen na te denken en om de eigenheid van de democratie te begrijpen. Ze maken kennis met een manier van denken waarmee ze in andere lessen (bijna) nooit geconfronteerd worden.

Bovendien leren de kinderen op een logische manier argumenteren. Ze leren een probleem analyseren, vragen en gedachten helder formuleren, hypothesen opstellen, argumenten voor en tegen een bepaald standpunt verwoorden, correcte afleidingen en veralgemeningen maken, vooronderstellingen van een redenering blootleggen, goede voorbeelden geven, het onderscheid maken tussen goede en slechte argumenten, tussen een geldige en een drogredenering, tussen feiten en meningen, ... (Poppelmonde & Wyffels, 2008).

Hierboven ben ik enkel ingegaan op de *waarde* van het filosoferen. In een volgend nummer van *School- en Klaspraktijk* geef ik een overzicht van de *effecten* van filosoferen met kinderen. Empirische studies naar filosoferen met kinderen op school tonen positieve effecten op uiteenlopende domeinen, zoals intelligentie, schoolprestaties (wiskunde, begrijpend lezen, leren), taalvaardigheid, sociale vaardigheden, moreel oordeelsvermogen en gedrag. De uitleg in de volgende onderdelen (§6, eerste alinea van §7 en §8) is op deze studies gebaseerd.²

6. Ervaringen van leraars, leerlingen en ouders

Hoe zijn de ervaringen van leraars, leerlingen en hun ouders na de filosofieersessies?

Een leraar getuigt: "Mijn onderwijsstijl heeft zich samen met het leren filosoferen met kinderen ontwikkeld. Hij is niet zoveel leraar-geleid. Niet zo veel 'ik die hen van alles vertel'. Hij is veel collaboratiever."

Bij de meeste onderzoeken naar de effecten van filosoferen met kinderen begeleiden de leraars zelf de gesprekken in hun klas. Ze volgden voor de start één à drie dagen opleiding, konden voor ondersteuning terecht bij een ervaren gespreksleider (die hen soms kwam observeren), kregen lesmateriaal aangereikt en hadden af en toe intervisies met collega's. In enkele studies werden de gesprekken niet door de leraars maar door ervaren filosofische gespreksleiders begeleid.

De meeste leraars vonden het filosoferen leuk en zouden het aan collega's aanbevelen. Ze vonden het interessant dat de leerlingen zelf veel in handen hadden en dat er geen vaststaande antwoorden waren. Tijdens een gewoon klasgesprek over een Griekse fabel zagen de onderzoekers bij de leraars die al filosofieersessies begeleid hadden (in tegenstelling tot een controlegroep) een verandering in de interactie met hun leerlingen. De leraars praatten minder zelf en stelden meer open vragen, wat belangrijk is om diepte in een gesprek te krijgen, de mening van de leerlingen juist te evalueren en onverwachte antwoorden te krijgen. Leraars gaven zelf aan dat ze een minder leraar-gestuurde benadering aangenomen hadden, waarbij ze de leerlingen de gelegenheid gaven om hun ideeën uit te drukken. Ze werden zich meer bewust van wie de dominante leerlingen zijn en spanden zich in om ook de mening van de 'stillere' leerlingen te horen. Ze zagen het

voordeel van leerlingen meer denktijd te geven. De kennismaking met filosoferen had hun stijl van lesgeven ook in andere lessen beïnvloed. Ze voorzagen meer mogelijkheden om de leerlingen vragen te laten stellen en daagden ze uit om dieper na te denken. Sommige leraars merkten dat ze de leerlingen en hun wereldbeeld beter gingen begrijpen en omgekeerd zagen ook de leerlingen hun leraar in een ander licht.

Het succes van de filosofeersessies hing af van de voorbereiding van de leraar, zijn/haar enthousiasme om regelmatig te filosoferen, zijn/haar bewustzijn van een persoonlijke vooringenomenheid en zijn/haar bereidheid om van leerlingen argumenten te aanvaarden die uitdagend zijn of tegen zijn/haar persoonlijke overtuigingen ingaan. Wanneer leraars zich niet gemakkelijk voelden bij het filosoferen, dan lag dat aan het feit dat ze liever de controle over het klasgebeuren zelf in handen hielden of structuur nodig hadden, er moeite mee hadden dat er geen juist antwoord is, te weinig ondersteuning binnen de school kregen of te veel druk van andere verplichtingen binnen het lespakket ervaarden.

Uit de studies blijkt dat een groot deel van de kinderen het filosoferen leuk en interessant vindt, vooral omwille van het onderzoeksproces: het vragen stellen, de discussie, hun mening kunnen uiten en luisteren naar andere meningen. Sommige kinderen waarderen het verschil in visies tijdens de sessies. De kleine groep (5 %) die er geen plezier in vindt, verwijst naar de inhoud (vb. moeilijke woorden in een tekst), dat het vervelend is of dat ze problemen hebben met het gebrek aan zekerheid. Veel leerlingen spreken buiten de klas en thuis over filosofie, wat door hun ouders bevestigd wordt.

Van de ouders merkte meer dan de helft dat hun kinderen hun standpunt beter en vollediger konden overbrengen en dat het luisteren, lezen en de concentratie verbeterde.

7. Starten met filosoferen in de klas

De studies naar filosoferen in de klas geven aan dat het voor leraars belangrijk is dat ze het filosoferen met kinderen eerst kunnen observeren (ook met ervaren gespreksleiders) voor ze er zelf mee aan de slag gaan en dat ze het op een veilige plaats kunnen uitproberen. Naast een basisopleiding in de didactiek van het filosofisch gesprek, zijn ook permanente vorming (via een mentor of observaties van anderen), ondersteuning van collega's (bijvoorbeeld in een lerend netwerk) en door de directies van belang. Lesmateriaal dat de leraars zonder veel aanpassing kunnen gebruiken, draagt ook bij tot een geslaagd filosoferen met kinderen op school. Dat lesmateriaal is voorhanden in het Nederlandse taalgebied (zie §10).

Als je nog geen ervaring hebt met filosoferen in je klas, aarzel je misschien om het uit te proberen. Hier zijn enkele tips om op een laagdrempelige manier te starten met filosoferen:

- Start niet onmiddellijk met een filosofisch gesprek zoals hierboven beschreven, maar begin met korte filosoferoefeningen, zoals een sorteeroefening of een stellingenspel. Bij een sorteeroefening laat je leerlingen bijvoorbeeld allerlei afbeeldingen (van een getal, een clown, de tijd, een droom, de school, een boef in een film, muziek, ...) sorteren in categorieën, bijvoorbeeld 'fantasie', 'echt' en 'ik weet het niet' en je laat ze argumenten geven waarom ze voor een bepaalde categorie gekozen hebben. In korte filosoferoefeningen trainen de leerlingen meestal een bepaalde vaardigheid die bij het filosoferen van belang is, bijvoorbeeld luisteren, (tegen)voorbeelden bedenken of argumenten geven. Djapo heeft in 2017 een boek uitgebracht met meer dan 50 werkvormen (zie §10), waarmee je geleidelijk deelvaardigheden met de leerlingen kan inoefenen. Bij het begeleiden van deze filosoferoefeningen neem je als leraar ook de houding aan van een filosofisch gespreksleider en houden de leerlingen zich aan een aantal gespreksregels.
- Probeer af en toe een filosofische vraag te stellen tijdens een kringgesprek, naar aanleiding van wat leerlingen je vertellen. In de loop van enkele weken kan je een kringgesprek geleidelijk meer filosofisch maken. Als een leerling bijvoorbeeld vertelt dat het familiefeest afgelopen weekend geen echt feest was, dan kan je met de klas onderzoeken wat een echt feest is.
- Start met een kort filosofisch gesprek van tien minuten. Als dat goed loopt, maak je dat de volgende keren telkens iets langer.

- Wees tijdens een 'gewone' les aandachtig voor filosofische vragen die spontaan vanuit de leerlingen komen of voor opmerkingen waarop je filosofisch kan doorvragen. Wanneer een kind bijvoorbeeld zegt dat het niet eerlijk is dat zijn klasgenoot een tafelkaart mag gebruiken en hij niet, dan kan je samen nadenken over de vraag of het eerlijk is om iedereen op dezelfde manier te behandelen. Je kan in de klas een papier ophangen waarop je dergelijke vragen bewaart voor een volgend filosofermoment.
- Als je het te spannend vindt om vooraf niet te weten over welke vraag het filosofisch gesprek zal gaan, dan kan je de leerlingen uit enkele vragen een vraag laten kiezen, zodat je zelf al goed hebt kunnen nadenken over die vraag.
- Als je voor het eerst in de klas aan de slag gaat als filosofisch gespreksleider, dan kan je het met twee leraars samen doen, zodat je elkaar kan ondersteunen.
- Geef het niet op als het de eerste keren niet zo goed lukt.

8. Starten met filosoferen op school

Uit de studies naar filosoferen met kinderen kunnen we verschillende aanbevelingen afleiden om het op een succesvolle manier op school in te voeren.

Voor het welslagen is het belangrijk dat er regelmatig plaats voor filosoferessies voorzien wordt in het lessenrooster, zodat het niet verdrongen wordt door andere activiteiten. Om de leerlingen op een goede manier te leren dialogeren (met respect voor de regels en een gelijke verdeling van de macht) zijn regelmatige sessies gedurende minstens twee jaar aanbevolen. De positieve effecten op de leerprestaties en op cognitief vlak zien we al wanneer kinderen gedurende één schooljaar ongeveer één uur per week filosoferen, maar na slechts tien weken worden deze resultaten niet bereikt. Andere effecten, zoals op het moreel oordeelsvermogen, worden soms al na tien weken gevonden, maar daarvan is nog niet onderzocht of ze ook duurzaam zijn. Voor een succesvolle en duurzame inbedding op school kan het aangewezen zijn om het in alle klassen van een leerjaar of op de hele school tegelijk in te voeren. Het filosoferen kan verbonden worden met een bepaald vak, bijvoorbeeld met WO (wat is tijd?), wiskunde (bestaat het getal nul?), taal (kan je denken zonder taal?), Frans (is het nuttig om Frans te leren nu Engels overheersend is?) of godsdienst/zedenleer (wat maakt een mens gelukkig?).

Voor wie een project filosoferen met kinderen op school wil opstarten, kan het bevorderlijk zijn om met verschillende scholen samen te werken en de ondersteuning van de scholen aan te passen aan de noden en de mogelijkheden van elke school.

9. Filosoferen met kinderen invoeren op school?

Omwille van zowel de waarde van het filosoferen zelf als de gunstige neveneffecten (die in een volgend nummer besproken worden) lijkt het ons aangewezen filosoferen op school in te bedden. Daarbij is het belangrijk het filosoferen zelf ernstig te nemen. Dat betekent dat filosoferen niet herleid mag worden tot een methode of gesprekstechniek om vragen te stellen, te luisteren en te dialogeren, maar dat er ook voldoende aandacht is voor de filosofische inhoud van het gesprek (McCall & Weijers, 2017).

Deze visie heeft implicaties voor de inbedding op school en voor de opleiding en nascholing van de (toekomstige) leraars tot filosofische gespreksleiders. Indien filosoferen op school ingevoerd wordt vanuit de overtuiging dat het waardevol is, dan moet het ook een vaste plaats krijgen (vb. één uur per week) in het curriculum van elk leerjaar. Bovendien is het dan belangrijk dat de leraars voldoende opgeleid zijn om het filosofisch gehalte van het gesprek te bewaken. Ze leren idealiter niet enkel een dialogisch gesprek begeleiden, maar krijgen ook een filosofische basiskennis mee, van filosofische thema's, logica en argumentatieleer. Dat is niet te realiseren met één dag tot drie dagen opleiding, zoals in veel van de studies naar de effecten het geval was. Daarnaast worden de leraars af en toe in hun denken uitgedaagd door zelf deel te nemen aan een filosofisch gesprek.

10. Informatie over filosoferen met kinderen

Over de didactiek van het filosofisch gesprek:

zie §11, Poppelmonde, W., & Wyffels, D. (2008) en Anthone, R. en Mortier, F. (2007).

Anthone, R., Janssens, E., Vervoort, S. en Knops, J. (2006). *Peinzen: 49 filosofische vragen voor kinderen*. Leuven: Acco (ook met lesvoorbereidingen).

Lesvoorbereidingen:

Lambrechts, B. (2008). *Wat zit er achter de wolken? Leidraad voor filosoferen met kinderen*. Mechelen: Plantyn.

Van Rossum, M. en Bartels, R. (2009). *Filosoferen doe je zo: Leidraad voor de basisschool*, deel 1: groep 1 t.e.m.4, deel 2: Groep 5 t.e.m. 8. Best: Damon.

Wassenberg, S. en Merckens Bekkers, M. 2014. *Ik zag twee beren filosoferen: Filosoferen met kinderen en jongeren; Voor opvoeders en begeleiders van kinderen van 8 tot 18 jaar*. De Meern: Levendig Uitgever.

Werkvormen (kleuters en lagere school):

Zie §11, Djapo. (2017).

Meer info op de website van VEFO:

Op www.filosofieonderwijs.be, de website van het Vlaams Netwerk voor Eigentijds Filosofieonderwijs (VEFO), vindt u:

- onder lesmateriaal – lesmateriaal voor het basisonderwijs: lesvoorbereidingen, tips voor boeken en filosofische spellen en links naar andere interessante websites
- onder professionalisering – opleidingen en workshops: informatie over opleidingen tot filosofisch gespreksleider en contactgegevens van personen en organisaties die filosofische gesprekken in de klas kunnen begeleiden

11. Geraadpleegde literatuur

Anthone, R. en Mortier, F. (2007). *Socrates op de speelplaats: Theorie en praktijk van het filosoferen met kinderen*. Leuven: Acco.

Djapo. (2017). *Methode filosoferen: Een denk- en werkwijze voor het basisonderwijs. Meer dan 10 lessen en 50 werkvormen*. Kessel-Lo: Djapo vzw.

McCall, C.C., & Weijers, E. (2017). Back to Basics: A Philosophical Analysis of Philosophy in Philosophy with Children. In M. Rollins Gregory, J. Haynes, & K. Murrin (Eds.), *The Routledge International Handbook of Philosophy for Children* (83-92). London: Routledge.

Poppelmonde, W., & Wyffels, D., m.m.v. Visser, P. & Vandendriessche, D. (2008). *Klassevol filosoferen: Handboek voor leerkrachten*. Mechelen: Plantyn.

¹ De opvatting dat we onze handelingen en levenskeuzes baseren op rationele inzichten, kan je ook filosofisch bevragen.

² Omwille van plaatsgebrek kan ik de ca. 40 publicaties waarop dat overzicht gebaseerd is hier niet vermelden. Wie geïnteresseerd is, kan de auteur contacteren of binnenkort het literatuuroverzicht raadplegen in het *Tijdschrift voor Filosofie*.